

ตำนานอุรังคธาตุ: นาคอยู่ในสุวรรณภูมิ ไม่มีนาครที่พระธาตุพนม
*Urangkhathat Legend: The Naga Exists in Suvarnabhumi,
Not in Phra That Phnom*

ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี

Sirisak Apisakmontree

นักวิจัยอิสระ

Independent Researcher

Corresponding Author, e-mail: Sak_api@hotmail.com

(Received: September 3, 2020; Revised: December 2, 2020; Accepted: December 2, 2020)

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งวิเคราะห์โครงสร้างเนื้อหาและเรื่องนาคในตำนานอุรังคธาตุ พบว่าโครงสร้างประกอบด้วย 9 ช่วงเวลา มีลักษณะเรื่องเล่าเกี่ยวกับ พระพุทธศาสนาบนแผ่นดินที่ราบลุ่มทั้ง 2 ฝั่งแม่น้ำโขง ดำเนินเรื่องตามความคติ ความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในสมัยภัทรกัป และพระพุทธเจ้าในอนาคต ผ่าน เหตุการณ์การเจริญรุ่งเรืองและเสื่อมโทรมลงของพระพุทธศาสนาและบ้านเมือง ต่างๆ ทั้งนี้สามารถแบ่งกลุ่มเมืองในตำนานอุรังคธาตุตามการอยู่อาศัยของนาค เป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มเมืองสุวรรณภูมิอันเป็นที่อาศัยของเหล่านาค มีสุวรรณ นาคเป็นใหญ่ ได้แก่ เมืองสุวรรณภูมิ เมืองจันทบุรี เมืองศรีสัตตนาค เมืองหนอง หานน้อย และหนองหานหลวง 2) กลุ่มเมืองศรีโคตรบองที่ไม่มีนาคอยู่อาศัย แต่ เป็นสถานที่ซึ่งประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าในสมัยภัทรกัป คือ

พระธาตุพนม อย่างไรก็ตามเมืองทั้ง 2 มีความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองการปกครอง ผ่านการจตุและอุบัติพระยาติโคตรบูร และกษัตริย์องค์อื่นๆ บนแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวว่า นาคมีอยู่ในสุวรรณภูมิ และไม่มีนาคอยู่ที่พระธาตุพนม

คำสำคัญ: ตำนานอุรังคธาตุ, นาค, สุวรรณภูมิ, พระธาตุพนม

Abstract

This academic article aims at analyzing the *Urangkhatthat* Legend and Naga, the legendary snake, appeared in the Legend. It revealed that the *Urangkhatthat* Legend is divided into 9 periods. The Legend portrays the story about Buddhism on the two alluvial plains of Mae Khong River and the story tells about the belief in Lord Buddha in Phatra Kap (the period of prosperity) period and in the future period through events which displays prosperity and decadence in Buddhism and different cities. The cities in *Urangkhatthat* Legend can; according to the dwelling of Naga, be divided into 2 large groups. First, *Suvarnabhumi*, which is the dwelling place of Nagas and is ruled by *Suvanna Naga*, consists of *Suvarnabhumi*, *Chantaburi*, *Srisatta*, *Naga*, *Nong Han Noi* (Small *Nong Han*), and *Nong Han Luang* (Big *Nong Han*). Second, *Sri Kottabong* cities, where no Nagas living in; is the location of *Phra That Phnom*, the place that locates the relics of the Lord Buddha in *Phatra Kap*

Period, which corresponds the advent of Kotama Lord Buddha. However, these two cities developed a governmental relationship through the birth and reincarnation of Phra Ya Tikottabun and other kings. Accordingly, this leads to the conclusion that the Naga exists in *Suvarnabhumi*, not in *Phra That Phnom*.

Keywords: Urangkhatat Legend, Naga, *Suvarnabhumi*, Phra That Phnom

1. บทนำ

ตำนานอูรังคธาตุเป็นเรื่องเล่าพระพุทธรูปศาสนาบนแผ่นดินที่ราบลุ่ม 2 ฟังแม่น้ำโขง มีอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของผู้คนที่เคารพศรัทธาในองค์พระธาตุพนม โครงเรื่องมีความสลับซับซ้อน เหตุการณ์ต่างๆ ถูกแต่งขึ้นให้เชื่อมโยงสัมพันธ์กันผ่านการจุดและอุบัติใหม่ในแต่ละชาติของตัวละครสำคัญ โดยนาคมีบทบาทสำคัญเป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนาในเมืองต่างๆ ให้เจริญรุ่งเรือง ทั้งนี้คำว่านาคในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทอาจหมายถึง ช้าง ม้า โค งู ต้นไม้ หรือมนุษย์ (ช.เลรี.อ. (ไทย) 2/4/350) แต่หากเจาะจงว่าเป็นนาคผู้ที่มีชาติเชื่อแห่งงูหรือเจ้าแห่งงูจะเรียกว่าอหิชาติหรืออูรคชาติ (ช.ทุก.อ.(ไทย) 3/3/22) อูรคชาติในอูรังคธาตุเป็นงูใหญ่มีหงอนที่สามารถแปลงร่างกายให้เป็นคนหรือสัตว์ก็ได้ มีฤทธิ์เดชช่วยสร้างเมืองหรือทำลายเมืองก็ได้ เนื้อหาของตำนานได้อรรถาธิบายเรื่องนาคไว้ค่อนข้างละเอียดโดยเฉพาะในช่วงต้นตำนานที่ได้แยกออกมาเป็นบทๆ หนึ่ง และมีแทรกประกอบเนื้อหาบทอื่นๆ เพื่อใช้เป็นตัวเชื่อมเหตุการณ์การเจริญรุ่งเรืองหรือเสื่อมโทรมของพุทธศาสนากับบ้านเมือง 2 ฟังแม่น้ำโขง ด้วยความสำคัญเช่นนี้จึงนำมาซึ่งความสนใจที่จะศึกษาโครงสร้างและเรื่องนาคในตำนานอูรังคธาตุ

วิธีการศึกษาบทความชิ้นนี้เป็นการวิเคราะห์เนื้อหาตำนานอูรังคธาตุ โดยฉบับที่ใช้วิเคราะห์เป็นฉบับที่กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในการสมมนาทางวิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง พ.ศ. 2537 ใช้ตำนานพระธาตุต่างๆ ที่พิมพ์รวมอยู่ในหนังสือประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1 และภาคที่ 2 ของกรมศิลปากร และงานวิจัยอื่นๆ เป็นเอกสารร่วมในการวิเคราะห์ ระเบียบวิธีการศึกษาเริ่มจากการศึกษาตำนานอูรังคธาตุเพื่อทำความเข้าใจในภาพรวมของเนื้อหาทั้งหมด จากนั้นจึงจำแนกเนื้อหาตามช่วงเวลาสำคัญที่ปรากฏในตำนาน ในขณะที่จำแนกเนื้อหานี้จะมองเห็นประเด็นต่างๆ ที่น่าสนใจศึกษาหลายประเด็น จดบันทึก

ประเด็นต่างๆ ไว้ ก่อนที่จะเลือกประเด็นที่ต้องการศึกษา กลับไปศึกษาด้านอนุรักษธาตุใหม่เพื่อเก็บรายละเอียดในประเด็นที่สนใจ พร้อมตรวจสอบและศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสารแวดล้อมอื่น เมื่อคิดว่าได้ข้อมูลรอบด้านแล้วจึงนำมาวิเคราะห์ ก่อนนำมาเรียบเรียงใหม่ในลักษณะการพรรณานำเสนอ ทบทวนสิ่งที่เรียบเรียง เมื่อพบข้อสงสัยหรือข้อบกพร่องจึงกลับไปหาข้อมูลจากหลักฐานอื่นๆ มาประกอบ

2. โครงเรื่องตำนานอุรังคธาตุ

เนื้อหาในตำนาน ระบุว่าผู้แต่งคือพระอรหันต์ 5 รูป ได้แก่ พระมหาวีรคณเถระ พระจุลรัตนเถระ พระมหาสุวรรณปราสาทเถระ พระจุลสุวรรณปราสาทเถระ และพระมหาสังฆวิหเถระ ร่วมกันแต่งขึ้นที่วัดแห่งหนึ่งในเมืองร้อยเอ็ดประตู และแต่งขึ้นก่อน พ.ศ. 200 คือก่อนที่บุรีจันอ้วยล้วยจะสร้างเมืองจันทบุรี ดังว่า “...พระอรหันต์ทั้ง 5 แต่งไว้ในวัดเมืองร้อยเอ็ดประตู วิสสุกรรมเทวบุตรนำเอาไปจารึกไว้ในชั้นดาวดึงส์ (จึงมา) ถึงสมัยพระยาจันทบุรีสร้างเมืองปากหนองคันแเสื่อน้ำ (เมืองจันทบุรีหรือเมืองเวียงจันทน์) พระยาอโศกได้เกิดมาโชตนาพระพุทธศาสนา (พ.ศ. 200) พระยาอภัยภูธรคามณีสร้างโลหะปราสาทในเมืองลังกาทวิป (พ.ศ. 382) วิสสุกรรมเทวบุตรจึงได้นำเอาลานทองคำไปไว้ในโลหะปราสาท มหาพุทธโฆษาจารย์ไปสู่เมืองลังกา (พ.ศ. 500) ได้คัดลอกมาไว้ที่เมืองอินทปัฐนคร...” (กรมศิลปากร, 2537, น. 145) มีข้อสังเกตว่าก่อน พ.ศ. 200 เนื้อหาในตำนานยังไม่ได้กล่าวถึงการสถาปนาหรือการสร้างเจดีย์ครอบพระอุรังคธาตุ คงมีเพียงการประดิษฐานพระอุรังคธาตุไว้ในอุบมุงบนกุฎำพำเท่านั้น โดยการสถาปนาจะเกิดขึ้นใน พ.ศ. 200 ดังนั้นระยะเวลาของการแต่งตำนานจึงควรมีอย่างน้อย 2 ช่วงเวลา คือ ก่อน พ.ศ. 200 โดยพระอรหันต์ทั้ง 5 รูป การแต่งครั้ง

นี้เพื่อบันทึกเรื่องราวการประดิษฐานพระอัฐกธาตุไว้ในอุบมุงบนภูกำพร้าว และมี การแต่งเสริมภายหลัง พ.ศ. 200 การแต่งครั้งหลังอาจเป็นไปเพื่อการเฉลิมฉลอง การสถาปนาเจดีย์ครอบพระอัฐกธาตุบนภูกำพร้าวก็ได้

อนึ่งคำว่าประดิษฐานที่ปรากฏในตำนาน หมายถึง การบรรจุพระอัฐกธาตุใน อุบมุง คำนี้ราชบัณฑิตยสถาน (2546, น. 705) อธิบายว่าหมายถึงการตั้งไว้ การ บรรจุ ใช้แก่สิ่งที่เคารพนับถือ เช่น ตั้งพระพุทธรูปไว้ในโบสถ์ ส่วนคำว่าสถาปนาที่ ปรากฏในตำนานถูกใช้ในความหมายถึงการสร้างเจดีย์ครอบอุบมุงอีกชั้นหนึ่ง ซึ่ง เป็นการกระทำในภายหลัง โดยคำนี้ ราชบัณฑิตยสถาน (2546, น. 416) ให้ ความหมายว่า การก่อสร้าง การแต่งตั้ง การซ่อมแซม การตั้งขึ้น การประดิษฐาน พระอัฐกธาตุจึงเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนการสถาปนา ดังว่า “...ครั้งนั้นพระ มหาภิรมย์เจ้าพระยาเจ้าพระยาจักรีถึงพระพุทธรูปที่พระศาสดาตรัสสั่งไว้ว่าให้นำเอาพระ อัฐกธาตุไปประดิษฐานที่ภูกำพร้าว (พ.ศ. 1) พระศาสดามีได้ทรงสั่งให้สถาปนาไว้ (พ.ศ. 200)...”(กรมศิลปากร, 2537, น. 69)

อย่างไรก็ตามท้ายตำนานอัฐกธาตุระบุว่าพระยาศรีไชยชุมพู่เป็นผู้คัดลอกใน สมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชกษัตริย์ล้านช้างที่ทรงครองราชย์ พ.ศ. 2089-2090 (กรมศิลปากร, 2537, น.146) ด้วยเหตุนี้ นักประวัติศาสตร์จึงเชื่อว่า ตำนานอัฐก ธาตุน่าจะถูกเขียนขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 21 มากกว่าที่จะเขียนก่อน พ.ศ. 200 ตามที่ปรากฏในเนื้อหาตำนาน แต่เหตุที่ผู้แต่งตำนานได้อธิบายว่าตำนานแต่งขึ้น ก่อน พ.ศ. 200 นั้น เพื่อต้องการชี้ให้เห็นความเก่าแก่ของตำนานว่ามีมาตั้งแต่สมัย เมืองสุวรรณภูมิ ก่อนเหตุการณ์ที่พระยาจันทบุรีได้สร้างเมืองจันทบุรี (เวียงจันทน์) ซึ่งต่อไปจะเป็นเมืองที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองทดแทน เมืองสุวรรณภูมิที่ล่มสลายไป

3. การแบ่งช่วงเวลานี้อาในตำนานอุรังคธาตุ

เมื่อนำเนื้อหาตำนานอุรังคธาตุมาจัดเรียงตามลำดับเวลา จะได้ 9 ช่วงเวลาดังนี้

1) สมัยเมื่อแรกเกิดโลกภัทร์กับ

สมัยนี้เกิดเหตุการณ์สำคัญในโลก คือ การทะเลาะและอพยพของเหล่านาคออกจากหนองแส ทำให้เกิดแม่น้ำโขงและแม่น้ำสาขาลอดถึงบ้านเมืองต่างๆ บนโลก มีเนื้อหาเช่นเดียวกับตอนต้นของตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ อธิบายว่า เมื่อน้ำนองทำลายโลกในกับเก่า และเมื่อน้ำแห้งลงในโลกกับใหม่แล้ว เกิดสระใหญ่ที่มีภูเขาล้อมรอบ 3 สระ สระใหญ่ลูกที่ 1 ตั้งทางทิศใต้ของแคว้นมิลินดาเป็นที่อยู่อาศัยของนาค 2 ตัว ตัวหนึ่งขุดควักดินออกจากสระใหญ่ไปเป็นแม่น้ำต่างๆ ทำให้น้ำในสระใหญ่และที่ค้างอยู่บนแผ่นดินไหลไปตามเส้นทางที่นาคขุดควัก เกิดแห้งลงเป็นพื้นที่ราบอันจะเป็นที่ตั้งของเมืองใหญ่ 16 เมือง และนิคมราชธานี 84,000 เมืองต่อไป (กรมศิลปากร, 2512, น. 152-155) โดยกลุ่มเมืองสุวรรณภูมิ และกลุ่มเมืองศรีโคตรบองที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุและเมืองสุวรรณโคมคำในตำนานเมืองสุวรรณโคมคำ คือเมืองๆ หนึ่งในจำนวน 84,000 เมืองนั่นเอง ภายหลังการสร้างบ้านแปงเมืองแล้ว พระพุทธเจ้าโคตมะจึงได้จุติลงมาอุบัติเป็นพระมหาสมมติเพื่อสั่งสอนผู้คนและปกครองบ้านเมือง เป็นกษัตริย์องค์แรกของโลก ก่อนจะเข้าสู่สมัยพระพุทธเจ้ากุกสันธะต่อไป ตามที่ปรากฏเรื่องราวในอัครคัมภีร์ (ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2560, น. 141-168)

2) สมัยพระพุทธเจ้ากุกสันธะ พระพุทธเจ้าองค์ที่ 1 ในสมัยภัทร์กับ

เมื่อพระพุทธเจ้ากุกสันธะจะอุบัติขึ้นบนโลกนั้น เกิดเมืองหนองหานหลงจากการทำลายของธรมูลนาค (โธธนาค) (กรมศิลปากร, 2537, น. 92) และเมืองหนองหานน้อยจากการทำลายของพุทโธธปาवनนาค (กรมศิลปากร, 2537,

น. 92-93) ทั้งนี้เมืองกรุงธนบุรีที่เกิดขึ้นมาก่อนหน้านี้ ในสมัยพระพุทธเจ้ากุกสันธะเรียกว่ากรุงอัมรินทร์นคร (กรมศิลปากร, 2537, น. 89)

3) สมัยพระพุทธเจ้าโกนาคมน พระพุทธเจ้าองค์ที่ 2 ในสมัยภัทรกัป

สมัยนี้มีเรื่องราวของพระยาปเสนทิโกศลที่เกิดขึ้นมาเป็นชายผู้ยากไร้ชื่อสุทรมานวะ ได้ถวายดอกบัว 2 ดอกกับพระพุทธเจ้าโกนาคมน ก่อนตั้งความปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง (บำเพ็ญ ะวิน (ปริวรรต), 2535, น.20) ภายหลังพระยาปเสนทิโกศลได้จุติไปอุบัติเป็นบุริจันอ้วยล้วยผู้สร้างเมืองจันทบุรีบนแผ่นดินสุวรรณภูมิในสมัยพระพุทธเจ้าโคตมะ พระองค์คือพระธรรมราชาอนาคตพุทธเจ้าองค์ที่ 3 จะลงมาตรัสรู้ต่อจากพระศรีอาริยมตไตรยและพระรามพุทธเจ้า สำหรับเมืองกรุงธนบุรีสมัยพระโกนาคมนพุทธเจ้ามีชื่อเรียกว่าเมืองพาฬนคร (กรมศิลปากร, 2537, น.89)

4) สมัยพระพุทธเจ้ากัสสปะ พระพุทธเจ้าองค์ที่ 3 ในสมัยภัทรกัป

มีพระภิกษุรูปหนึ่งบวชในสำนักพระพุทธเจ้ากัสสปะได้เด็ดใบไม้กรองน้ำฉัน เมื่อใกล้จุติมีความกินหน่วงในการกระทำนั้นจึงไปเกิดเป็นพระยาปลาในเมืองศรีโคตรบอง มีอายุยืนไปถึงสมัยพระศรีอาริยมตไตรย ก่อนได้จุติจากชาติปลาไปเกิดเป็นมนุษย์แล้วออกบวชในสำนักพระศรีอาริยมตไตรย (กรมศิลปากร, 2537, น 41) เมื่อพระพุทธเจ้าโคตมะได้เสด็จไปเมืองศรีโคตรบองจึงได้เทศนาสั่งสอนพระยาปลาพร้อมประทับรอยพระบาทไว้ให้พระยาปลา รักษาเรียกพระบาทเงินปลา ส่วนเมืองกรุงธนบุรีสมัยพระกัสสปะพุทธเจ้ามีชื่อเรียกว่าเมืองทวารวดี (ทวาราวดีนคร) (กรมศิลปากร, 2537, น 89)

5) สมัยพระพุทธเจ้าโคตมะ พระพุทธเจ้าองค์ที่ 4 ในสมัยภัทรกัป

เนื้อหาในช่วงนี้ แบ่งเป็น 2 กลุ่ม

กลุ่มที่ 1 แสดงเนื้อหาที่พระพุทธเจ้าโคตมะเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ แบ่งเป็น

1.1 เสวยพระชาติเป็นสุวรรณนาคมีเกล็ดเป็นทองคำ เนื้อหาช่วงนี้มีความแปลกแยกออกจากเนื้อหาโดยรวม ด้วยเรื่องราวของการสู้รบกันระหว่างสุวรรณนาคกับพระอิศวร ซึ่งตำนานระบุว่า เป็นเรื่องราวในดึกดำบรรพ์ มินัยแสดงให้เห็นร่องรอยการต่อสู้แย่งชิงพื้นที่ของพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ในดินแดนสุวรรณภูมิเมื่อครั้งอดีตกาล โดยผู้ปกครองเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นพราหมณ์คือพระพานมีเชื้อวงศ์พระอิศวร (พระปรเมศวร) ในการรบกัน สุวรรณนาคเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ส่งผลให้เกิดภูเขาล้อมรอบเมืองสุวรรณภูมิที่เรียกภูเขเวียน และเกิดแม่น้ำปูเวียนที่สุวรรณนาคอยู่อาศัย ไม่นานจากนี้จึงเกิดสงครามระหว่างพระพานกับท้าวบารลอีก สงครามครั้งนี้พระพานเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ท้าวบารล เพราะหลงกลอุบายสุวรรณนาคที่หลอกให้พระพานออกไปรบนอกเมืองอันพ้นออกไปจากเขตแห่งการรักษาของพระอิศวร ทั้งฝ่ายพระบารลยังมีพระนารายณ์ (พระนารอท) คอยช่วยเหลือ ผลสงครามทำให้เกิดแก่งซาก คือ สถานที่ซึ่งพระพานสิ้นพระชนม์ (กรมศิลปากร, 2537, น. 50-54)

อย่างไรก็ตาม ภายหลังในตำนานระบุว่า พระพุทธเจ้าโคตมะได้เสด็จเลียบโลกไปโปรดสุวรรณนาค จึงเป็นไปได้ว่า สุวรรณนาคที่กล่าวในตำนานตอนต้นว่าเป็นพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าโคตมะ กับสุวรรณนาคที่กล่าวในตอนต่อมาว่าพระพุทธเจ้าโคตมะเสด็จไปโปรดนั้น จึงเป็นคนละตัวกัน อยู่คนละสมัย แต่เป็นนาคที่เป็นใหญ่ในเมืองสุวรรณภูมิเช่นเดียวกัน จึงเรียกสุวรรณนาค

ด้วยเหตุนี้ชื่อสุวรรณนาคจึงอาจเป็นชื่อเรียกตำแหน่งของนาคนผู้เป็นใหญ่ในสุวรรณภูมิก็ได้

1.2 เสวยพระชาติเป็นท้าวสุทนต์ในเมืองสุวรรณภูมิได้มาอาศัยในศาลายักษ์ จึงพลัดกับนางแก้วเจียรประภา (กรมศิลปากร, 2537, น. 34) ปรากฏรายละเอียดอยู่ในปัญญาสชาดก

1.3 เสวยพระชาติเป็นท้าวสุทนต์ในเมืองสุวรรณภูมิได้มาอาศัยในศาลายักษ์ มีฤๅษีตนหนึ่งอยู่ในป่ามีเมตตาให้พ้นจากยักษ์กิน (กรมศิลปากร, 2537, น. 34) ปรากฏรายละเอียดอยู่ในปัญญาสชาดก

ในช่วงระยะเวลานี้ อาจเป็นช่วงเวลาที่พระยาโคตรบรูหัตถ์เป็นชายยากจนที่นำเอาลูกนกไข่เต่าและไข่ตะกวดมากินและขายเลี้ยงชีวิต การกระทำเช่นนั้นทำให้พระยาโคตรบรูเกิดมาเป็นคนกำพร้าเสียใจไปปราศจากบิดามารดา บุตรภริยาและเสนาอำมาตย์ที่พึงใจ (กรมศิลปากร, 2537, น. 66) และเรียกสถานที่ที่พระองค์อุปถัมภ์ว่ากำพร้าหรือดอยกัปปนคีรีตามการกำพร้าของพระองค์ กำพร้านี้คือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพราะประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าทั้ง 5 ในสมัยภัทรกัป

กลุ่มที่ 2 อธิบายการเสด็จเลียบโลกของพระพุทธเจ้าโคตมะมายังแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง โดยเสด็จไปเมืองศรีโคตรบอง เมืองหนองหานหลวง เมืองศรีสัตตนาค และเมืองสุวรรณภูมิ

การเสด็จไปเมืองศรีโคตรบองนั้น พระองค์ได้ประทับที่กำพร้า ก่อนเสด็จไปกระทำกตัตถกิจตามที่พระพุทธเจ้าทั้ง 3 พระองค์ในอดีตได้กระทำไว้เป็นลำดับ คือ บิณฑบาตในเมืองศรีโคตรบอง ฉันทบิณฑบาตของพระยาโคตรบรูที่กำพร้า และไปประทับรอยพระบาทที่เมืองหนองหานหลวง เหตุที่ทรงกระทำเช่นนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อเปิดโอกาสให้พระยาโคตรบรูได้กระทำการตั้งสัง

อริยฐานเป็นพระพุทธรูปเจ้าตนหนึ่งในอนาคตกาล คือ พระศรีอาริยมตไตรย ทั้งได้ไปโปรดพระยาปลาพร้อมประทับรอยพระพุทธรูปที่พระบาทเวินปลา

การเสด็จไปเมืองหนองหานหลวง มีวัตถุประสงค์เพื่อโปรดพระยาสุวรรณภิงคาร เจ้าเมืองหนองหานหลวงให้เกิดความเลื่อมใสจะได้รู้ปาณาพระธาตุเชิงชุมขึ้น นอกจากนี้พระพุทธรูปยังได้ประทับรอยพระพุทธรูปในเมืองหนองหานหลวงตามที่พระพุทธรูปเจ้าทั้ง 3 พระองค์ในอดีตได้กระทำเป็นประจำสืบทอดมาและโปรดโพนนาคนาคเชื้อวงศ์พระยาศรีสุทโธให้ตั้งมั่นในพระรัตนตรัย

จากเมืองหนองหานหลวงจึงเสด็จสู่ดอยลูกหนึ่งที่ตั้งอยู่ระหว่างเมืองหนองหานหลวงและเมืองหนองหานน้อย มีวัตถุประสงค์เพื่ออริยฐานให้พระมหากัสสปะเข้าเฝ้า เพื่อจะได้ตรัสให้นำพระอรังคะธาตุมาประดิษฐานบนภูกำพร้าวภายหลังในตำนานได้อธิบายเหตุการณ์นี้เพิ่มเติมในเชิงอรรถระบุว่าก่อนพระศาสดาจะนิพพานได้ทรงอริยฐานไม่ให้ไฟธาตุเผาสรีระของตนจนกว่าพระมหากัสสปะจะเสด็จมารับอรังคะธาตุไปประดิษฐานที่ภูกำพร้าว โดยขณะที่พระมหากัสสปะกำลังเคารพพระสรีระพระพุทธรูปเจ้านั้น พระบาทเบื้องขวาของพระศาสดาได้ยื่นออกจากหีบทองให้พระมหากัสสปะสักการะอย่างอัศจรรย์ ทั้งพระอรังคะธาตุที่หุ้มห่อด้วยผ้ากัมพลกัปปาหาริย์เสด็จออกจากหีบทองมาประดิษฐานอยู่เหนือฝ่ามือขวาพระมหากัสสปะ จากนั้นไฟธาตุจึงลุกเป็นเปลวทำลายพระสรีระ เรื่องนี้ไม่ปรากฏในนิพพานสูตรแต่อย่างใด

การเสด็จไปเมืองสุวรรณภูมินั้น มีจุดประสงค์เพื่อโปรดพระยานาคพร้อมประทับรอยพระพุทธรูปให้นาครักษา โดยเริ่มจากการเสด็จไปโปรดสุวรรณนาคและพุทโธปาปนาคที่ภูภูเวียน พร้อมประทับรอยพระพุทธรูปในบริเวณใกล้ปากถ้ำที่สุวรรณนาคอยู่อาศัย และอริยฐานรอยพระพุทธรูปที่หนองบัวบานอันเป็นที่อยู่อาศัยของพุทโธปาปนาค และที่โพนบกไว้อีกรอยหนึ่ง

จากเมืองสุวรรณภูมิจึงเสด็จไปดอยนันทกักริ เพื่อกระทำพุทธทำนายเรื่อง การเกิดขึ้นของเมืองศรีสัตตนาคนคร เกิดเหตุการณ์พระยานาคได้เข้ามาทูลของรอย พระพุทธรูป พระพุทธรูปเจ้าได้เสด็จไปไว้รอยพระบาทที่แผ่นดินจมอยู่ในกลาง แม่น้ำเปือยชัยดอยนันทกักริ และอธิษฐานรอยพระบาทไว้บนหงอนศรีสัตตนาคนคร อีกรอยหนึ่ง พร้อมแสดงพุทธทำนายว่าบริเวณดอยนันทกักรินี้ในอนาคตจะ กลายเป็นเมืองศรีสัตตนาคนคร

6) สมัยประดิษฐานพระอัฐราชถึงฐานาพระอัฐราช หรือตั้งแต่ พ.ศ. 1- พ.ศ. 200

เนื้อหาในช่วงนี้ได้แสดงเหตุการณ์การประดิษฐานพระอัฐราชภายหลัง พระพุทธรูปเจ้านิพพาน และก่อนการกระทำปฐมสังคายนาใน พ.ศ. 1 ไปจนถึง เหตุการณ์พระเจ้าอโศกมหาราชได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุและก่อเจดีย์บรรจุ ไว้ใน พ.ศ. 200 ซึ่งส่งผลให้เกิดการฐานาพระอัฐราชและพระธาตุอื่นๆ บน แผ่นดินสุวรรณภูมิขึ้น

สาเหตุที่ต้องมีการฐานาใน พ.ศ. 200 อีกครั้งหนึ่ง เชื่อว่าเพราะต้องการ ให้สอดคล้องกับเหตุการณ์ที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุ และก่อเจดีย์บรรจุไว้ในชมพูทวีป 84,000 องค์ ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญใน พระพุทธศาสนา ช่วงเวลานี้เองที่เป็นช่วงเวลาอันชอบธรรมซึ่งพระบรมสารีริกธาตุ จากชมพูทวีปจะถูกอัญเชิญมาประดิษฐานในพระธาตุต่างๆ นอกเขตชมพูทวีป เช่นเดียวกับความชอบธรรมของการกระจายพระบรมสารีริกธาตุออกจากชมพู ทวีปใน พ.ศ. 1 ดังว่า “...ใน พ.ศ. 200 พระยาศรีธรรมโศกราชได้สร้างวิหาร เจดีย์แปดหมื่นสี่พัน ยามนั้นพระยาสุเมตตวงศ์ได้สร้างเจดีย์หลวงบนภูภักขิ ตามคำแนะนำของพระอรหันต์ 5 รูป พระองค์สละข้าโอกาส 3,333 คนไว้รักษา พระธาตุพนม...” (กรมศิลปากร, 2510, น. 8) การดำเนินเรื่องในลักษณะนี้ เป็น เช่นเดียวกับที่พบในตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตำนานพระธาตุเมืองลอง

ตำนานพระธาตุหริภุญชัย เป็นต้น แม้ พ.ศ. ที่พระบรมสารีริกธาตุถูกอัญเชิญมาประดิษฐานในเจดีย์ต่างๆ จะแตกต่างกัน เช่น พ.ศ. 200 บ้าง พ.ศ. 218 บ้าง พ.ศ. 220 บ้าง แต่ก็ถูกกำหนดไว้ในเหตุการณ์เดียวกัน คือ ภายหลังการรวบรวมพระบรมสารีริกธาตุโดยพระเจ้าอโศกมหาราช

อย่างไรก็ตามในระยะเวลา พ.ศ. 1-พ.ศ. 200 ยังสามารถแบ่งเป็นช่วงเวลาย่อยๆ ตามเหตุการณ์สำคัญได้ดังนี้

6.1) ช่วง พ.ศ. 1-พ.ศ. 17

พ.ศ. 1 พระยาติโคตรบุรจติเป็นพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชราชาธิราชเอกราช ครองเมืองสาเกตนคร โดยในตำนานว่าพระยาติโคตรบุรได้สิ้นพระชนม์ก่อนพระพุทธเจ้าจะนิพพานไม่นาน

พ.ศ. 1 พระมหากัสสปะพร้อมพระอรหันต์ 500 รูป นำอัฐิธาตุไปประดิษฐานที่ภูกำแพงในทันทีหลังจากพระพุทธเจ้านิพพาน มีพระยาสุวรรณภิงคาร เมืองหนองหานหลวง เป็นประธานในการประดิษฐาน ร่วมกับพระยาคำแดง เมืองหนองหานน้อย พระยาจุลณีพรหมทัตเมืองจุลณีพรหมทัต พระยาอินทปัฐนครเมืองอินทปัฐ พระยานันทเสนเมืองศรีโคตรบอง เหตุที่ไม่มีพระยาติโคตรบุรเป็นหนึ่งในห้ากษัตริย์ที่สถาปนาพระอัฐิธาตุ เพราะพระองค์ได้สิ้นพระชนม์แล้ว และเหตุที่ต้องสิ้นพระชนม์ไปก่อนเพราะจะได้ไปเกิดก่อน และเมื่อมีการสถาปนาพระอัฐิธาตุ พระองค์จะทำหน้าที่เป็นประธานในการสถาปนา นั้น เพราะเป็นกษัตริย์ที่ทรงภูมิและทรงธรรม ในขณะที่กษัตริย์ทั้ง 5 ช้างต้นไปอุบัติเป็นพระอรหันต์ หาไม่เช่นนั้นแล้ว การประดิษฐานใน พ.ศ. 200 ก็จะไม่มีการกษัตริย์ที่เป็นประธานในการกระทำดังกล่าว

ทั้งนี้ในระหว่างการนำพระอัฐิธาตุไปประดิษฐานบนภูกำแพง พระมหากัสสปะได้แวะพักที่เมืองหนองหานหลวง เกิดเหตุการณ์การสถาปนาพระธาตุ

นารายณ์ของหญิงชาวเมืองหนองหานหลวง ที่ภายในบรรจุพระอังคาร พระพุทธรเจ้า 3 ทหานาน ซึ่งพระมหากัสสปะโปรดให้พระอรหันต์ที่มาพร้อมกัน ย้อนกลับไปนำมาจากสถานที่ประชุมเพลิงพระสรีระพระพุทธรเจ้า การเกิดขึ้นของ เหตุการณ์นี้เพื่อใช้ยืนยันว่าพระมหากัสสปะได้นำพระอัฐธาตุไปประดิษฐานที่ภู กำฟ้าในเร็วพลันภายหลังจากการประชุมเพลิงพระสรีระพระศาสดา เพราะยัง สามารถให้พระอรหันต์ย้อนกลับไปเอาพระอังคารได้ทันทั่วทั้ง หลังประดิษฐาน พระอัฐธาตุ พระมหากัสสปะพร้อมพระอรหันต์ 500 เสด็จสู่เมืองราชคฤห์โดย ทางอากาศ เพื่อทำปฐมสังคายนาที่เมืองราชคฤห์ เหตุการณ์ข้างต้นทั้งหมดนำไปสู่ ข้อสรุปที่สำคัญว่า การประดิษฐานพระอัฐธาตุเกิดขึ้นใน พ.ศ. 1 ไม่ใช่ พ.ศ. 8 ตามที่ปรากฏในตำนานพระธาตุพนมฉบับย่อ (กรมศิลปากร, 2510) หรือตามที่ เชื่อกันในปัจจุบัน

ระหว่างทางกลับเมืองราชคฤห์ พระมหากัสสปะได้พบสามเณร 3 รูป จึง นำมาอยู่ด้วยเพื่อสั่งสอนวิปัสสนา เมื่อสามเณรบวชเป็นพระภิกษุจึงได้สำเร็จพระ อรหันต์ทั้ง 3 รูป คือ พระพุทธรักขิต พระธรรมรักขิต พระสังฆรักขิต พระอรหันต์ ทั้ง 3 รูป จะมีบทบาทสำคัญในการเป็นผู้สั่งสอนพระยาทั้ง 5 พระองค์ ที่ร่วมกัน ฐานาพระอัฐธาตุให้เป็นพระอรหันต์ และมีบทบาทในการประดิษฐานพระ บรมสารีริกธาตุในเมืองจันทบุรี ซึ่งเกิดขึ้นแทนเมืองสุวรรณภูมิ ใน พ.ศ. 200

ภายหลังการประดิษฐานพระอัฐธาตุแล้วพระยาทั้ง 5 พระองค์ก็เสด็จ กลับบ้านเมืองของตน จากนั้นพระยาอินทราชาพร้อมด้วยวิสสุกรรมเทวบุตรและ เหล่าเทวบุตรเทวดา จึงเสด็จมาสักการะพระอัฐธาตุ และในเดือน 12 เพ็ญ วัน อังคาร ตั้งแต่เที่ยงวันถึงเที่ยงคืน วิสสุกรรมเทวบุตรร่วมกับธรรมกถิกเทวบุตรได้ ควักกลายดินสลักกลดลายเป็นรูปพระยาทั้ง 5 พระองค์และพระอนุชาไว้อานนอก อุโมงค์รอบอัฐธาตุ และควักกลายดินสลักกลดลายเป็นรูปพระอินทร์พร้อมนาง

ก้านลทั้งหลาย เทวบุตรเทวดา พระยาทั้ง 5 พระมหากัสสปะ เป็นต้น ไว้ด้านใน
อุโมงค์ครอบอรัญครธาตุ เมื่อพระยาอินทราธิราช พร้อมเทวบุตรเทวดาเสด็จกลับถึง
ชั้นดาวดึงส์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภัณฑ์ คนธรรพ์ ยักษ์ ที่อยู่ขอบจักรวาลจึงมาถึง
และกระทำการบูชาพระอรัญครธาตุเป็นลำดับถัดไป

พ.ศ. 13 พระยาพระยาสิอมรณี เมืองสาเกตนคร (บิดาของพระยาสุริ
ยวงศาธรรมิกราชราชาธิราชเอกราช) เสด็จไปอยู่กับพระยาโยธิกามืองกรุงนคร
ไม่นานฐิตะกับปิณชิได้เหาะมาจากป่าหิมพานต์มาเมืองกรุงนครได้บริโภค
อาหารที่พระยาสิอมรณีกับพระยาโยธิกากวาย จึงได้ปรุงยาพลสิทธิเพทให้พระยา
ทั้ง 2 เสวยเป็นการตอบแทน และสั่งให้ทั้งสองครองเมืองกรุงรวมกัน เพราะยา
สิทธิเพทกินที่ไหนต้องอยู่ที่นั่น โดยบทบาทของพระยาสิอมรณีกับพระยาโยธิกานี้
ในภายหลังได้บวชเป็นฤๅษี เป็นผู้สร้างเมืองศรีสัตตนาคนดอยนั้นทั้งริ้ ทั้งเป็น
ฤๅษีเพียง 2 องค์ที่เข้าร่วมสถาปนาพระอรัญครธาตุ โดยอมรณีฤๅษีตั้งความปรารถนา
เป็นพุทธบิดา และโยธิกาฤๅษีตั้งความปรารถนาเป็นพระอรหันต์

พ.ศ. 16 พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชราชาธิราชเอกราชเมืองสาเกตนคร
ขึ้นครองราชย์ ได้เป็นใหญ่กว่าพระยาร้อยเอ็ดเมือง พระองค์ได้ปรับปรุงเมืองและ
เปลี่ยนชื่อจากเมืองสาเกตนครเป็นเมืองร้อยเอ็ดประตู

พ.ศ. 16 (?) พระยาสุวรรณภิงคารเมืองหนองหานหลวงจัดไปเกิดเป็น
มหารัตนกุมารเมืองอินทปัฐนคร พร้อมกับที่พระยาคำแดงเมืองหนองหานน้อยจัด
ไปเกิดเป็นจุลรัตนกุมารเมืองอินทปัฐนคร บิดาคือพระยาจุลอินทปัฐนคร (พระ
อนุชาพระยาอินทปัฐนคร) เมื่อสิ้นกษัตริย์ทั้งสองเมือง ธนมูลนาคกับชีวานาค
กระทำให้น้ำท่วมเมืองหนองหานหลวง หนองหานน้อย เทวดาเนรมิตให้น้ำท่วม
พระธาตุเชิงชุม

พ.ศ. 17 (?) พระยาอินทปัฐนครเมืองอินทปัฐนครจตุไปเกิดเป็นมหาสุวรรณปราสาทเมืองจุลณีพรหมทัต และพระยาจุลณีพรหมทัตเมืองจุลณีพรหมทัตจตุไปเกิดเป็นจุลสุวรรณปราสาทเมืองจุลณีพรหมทัต บิดาคือพระยาปุตตจุลณีพรหมทัต (บุตรพระยาจุลณีพรหมทัต) มารดาคือนางปัจฉิมกุมารี

พ.ศ. 17 (?) พระยานันทเสนเมืองศรีโคตรบองจตุไปเกิดเป็นเจ้าสังขวิฆุมารเมืองร้อยเอ็ดประตุ มีพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาเมืองร้อยเอ็ดประตุ (พระยาติโคตรบุรชาติที่ 2) เป็นบิดา กับพระนางศรีรัตนเทวีเป็นมารดา พระนางนั้นตายไปเมื่อเจ้าสังขวิฆุมารประสูติได้ 7 วัน จึงไปจุติเป็นนางแก้วเกสี เชื้อวงศ์พระยาติโคตรบุร ต่อมาได้เป็นราชเทวีพระยาสุมิตธรรมเมืองมรุกขนคร

ด้วยเหตุนี้ เหตุการณ์ในช่วง พ.ศ. 1-พ.ศ. 17 จึงเป็นเรื่องราวของ 1) การประดิษฐานพระอัฐนคราตุ และ 2) การจุติและอุปบัติของพระยาทั้ง 5 เมืองผู้ร่วมประดิษฐานพระอัฐนคราตุ

6.2) ช่วงหลัง พ.ศ. 17-พ.ศ. 200

เริ่มตั้งแต่ที่พระยาสุริยวงศาธรรมิกราชาราชาธิราชเอกราชเมืองร้อยเอ็ดประตุ ไปปฏิสนธิในครรภ์แห่งราชเทวีเจ้าเมืองมรุกขนครเป็นพระยาสุมิตธรรม พระองค์ขึ้นครองราชย์เมืองมรุกขนครเมื่ออายุ 13 ปี มีนางแก้วเกสีเป็นเทวี สันสมัยพระองค์เมืองร้อยเอ็ดประตุก็ล่มสลาย เพราะการทำสงครามกับเมืองกรุงนทนคร เหตุแห่งสงครามเพราะฐิตะกัปปิทัชได้นำพระยาสิอมรณเมืองสาเกตนครหรือเมืองร้อยเอ็ดประตุกับพระยาโยธิกาที่ร่วมกันปกครองเมืองกรุงนทนครไปบวชเป็นฤๅษีที่ภูผ่อ ทำให้เมืองกรุงนทนครไม่มีกษัตริย์ เหล่าอำมาตย์จึงเลือกกษัตริย์ที่เป็นเชื้อสายพระยาโยธิกาและพระยาสิอมรณซึ่งอยู่เมืองกรุงนทนครปกครองเมืองแทน กษัตริย์องค์ใหม่ได้ยกทัพไปตีเมืองร้อยเอ็ดประตุแตก ด้วย

ความคิดอันเป็นมิจฉาทิฐิที่ว่าสมบัติในเมืองร้อยเอ็ดประทุมมีขึ้นได้เพราะพระยาโยธิกาและพระยาสิอมรณิจึงเสด็จไปชิงกลับมา

การแตกสลายของเมืองร้อยเอ็ดประทุมเกิดขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับที่เมืองหนองหานหลวงล่มเป็นหนองน้ำใหญ่อีกครั้ง การล่มสลายของเมืองต่างๆ ได้นำไปสู่การกำเนิดขึ้นของเมืองใหม่ๆ โดยทั่วๆไป ผู้เป็นน้ำของพระยาสุวรรณภิงคาร ได้อพยพผู้คนจากเมืองหนองหานหลวงที่ล่มเป็นหนองน้ำ ไปสร้างเมืองในบริเวณห้วยเก่าคดเก่าเลี้ยวที่ตั้งเมืองสุวรรณภูมิเดิม ท้าวคำบางมีราชธิดาชื่อนางอินสว่างลงฮอด ภายหลังได้เป็นมเหสีของบุรีจันอ้วยล้วย ซึ่งได้ตั้งเมืองจันทบุรีหรือเวียงไม้จันทน์ขึ้นในบริเวณใกล้ห้วยเก่าคดเก่าเลี้ยวด้วยการช่วยเหลือของเหล่าคน ในขณะเดียวกันนี้ก็เป็นเวลาที่อมรฤทธิกับโยธิกฤทธิได้ร่วมกันสร้างเมืองศรีสัตตนาคนปดอยนั้นทั้งริขึ้นอีกเมืองหนึ่ง

บุรีจันอ้วยล้วยตั้งเมืองแล้ว พระยาสุมิตตธรรมเมืองมรุกขนครได้รณำบุรีจันอ้วยล้วยให้ขึ้นเป็นพระยาจันทบุรี พร้อมประทานนางมณฑลภักดีธัญเชื้อวงศ์จุลณี กับนางมณฑลปาลังเชื้อวงศ์ราชคฤห์ และให้พราหมณ์ 5 คนไปบอกเขตแดนเมืองจันทบุรีอันเป็นเขตแดนของเมืองสุวรรณภูมิเดิม ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาเมืองจันทบุรีก็รุ่งเรืองด้วยพระพุทธศาสนา เป็นที่ประชุมของพระอรหันต์ เช่น พระพุทธรักขิตที่ได้นำมหารัตนกุมารพี่น้องแต่เมืองอินทปัฐนครมาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วไปอยูริมเมืองจันทบุรี ฟากฝั่งแม่น้ำฝ่ายตะวันออก เรียกหอผา เพื่อสอนวิปัสสนา ครั้งบวชเป็นภิกษุก็ได้ถึงอรหันต์ หรือพระธรรมรักขิตที่ได้นำเอามหาสุวรรณปราสาทพี่น้องแต่เมืองจุลณีพรหมทัตมาบวชแล้วสอนวิปัสสนาอยู่ในเวียงงัวไต้ ปากห้วยคุดำ ครั้งบวชเป็นภิกษุก็ได้ถึงอรหันต์ หรือพระสังฆรักขิตที่ได้นำเอาเจ้าสังขวิกุมารมาบวชที่เมืองลาหนองคาย ครั้งบวชเป็นภิกษุก็ได้ถึงอรหันต์

ด้วยเหตุนี้ เหตุการณ์สำคัญในช่วง พ.ศ. 17-ก่อน พ.ศ. 200 จึงเป็นเรื่องราวของการล่มสลายของเมืองเก่าและเกิดเมืองใหม่ๆ ขึ้นบนแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ได้แก่ การล่มสลายของเมืองหนองหานหลวง เมืองร้อยเอ็ด ประตุ พร้อมกับการเกิดขึ้นของเมืองบริเวณห้วยเก่าคดเก่าเลี้ยวของท่าวคำบาง และเมืองจันทบุรีใกล้เมืองของท่าวคำบางที่ปกครองโดยบุรีจันอ้วยล้วย หรือการเกิดขึ้นของเมืองศรีสัตตนาคนิทัศน์ที่สร้างโดยอมรฤทธิกับโยธิกฤทธิ เป็นสมัยที่พระยาสุมิตตธรรมเมืองมรุกขนครเป็นใหญ่กว่าพระยาทั้งหลาย

7) การสถาปนาอรัญคธาตุ พ.ศ. 200

เหตุการณ์สำคัญในพระพุทธศาสนาเมื่อ พ.ศ. 200 คือ เหตุการณ์ที่พระเจ้าศรีธรรมมาโคกราช (พระเจ้าอโศกมหาราช) ได้รวบรวมพระบรมสารีริกธาตุ การสถาปนาพระบรมสารีริกธาตุไว้ในสุวรรณภูมิ และการเกิดขึ้นของเมืองจันทบุรี ดังว่า “...ครั้นถึงสมัยพระยาจันทพานิชสร้างเมืองฟากหนองคันแทเสื่อน้ำ พระยาอโศกได้เกิดมาโชตนาพระพุทธศาสนา...” (กรมศิลปากร, 2537, น. 35) และ “...พระอรหันต์สององค์จักได้มากำจัดผีเสื่อน้ำทั้งหลายเหล่านี้ แล้วพระยองค์หนึ่งชื่อว่าศรีธรรมมาโคกจักเอาธาตุตถาคตมาสถาปนาไว้ ณ ที่นี้แห่งหนึ่ง...” (กรมศิลปากร, 2537, น.35) โดยตำนานอรัญคธาตุได้ให้พระอรหันต์พุทธรักขิต พระอรหันต์ธรรมรักขิต พระอรหันต์สังขรักขิต ศิษย์พระมหากัสสปะ พร้อมทั้งสังฆวิหาริกทั้ง 5 คือ พระอรหันต์มหารัตนเถระ พระอรหันต์จุลรัตนเถระ พระอรหันต์จุลสุวรรณปราสาทเถระ พระอรหันต์มหาสุวรรณปราสาทเถระ และพระอรหันต์พระสังขวิเถระ เดินทางไปเมืองราชคฤห์พร้อมนำเอาพระบรมธาตุหัวเหน่าพระพุทธเจ้า 29 องค์ ธาตุเขี้ยวผาง 7 องค์ ธาตุฝ่าตีน 9 องค์ ไปประดิษฐานในเมืองจันทบุรีและเมืองลาหนองคาย จากนั้นพระอรหันต์ทั้ง 5 และพระยาทั้ง 3 และเทวี คือ พระยาสุมิตตธรรมและเทวี พระยาปุตตจุลณีพรหมและเทวี พระยา

จุลอินทปัฐนครและเทวี พร้อมด้วยฤๅษีทั้ง 2 คืออมรฤๅษีและโยธิกฤๅษี ได้ร่วมกัน
สถาปนาพระอรรังคะธาตุ (กรมศิลปากร, 2537, น.136-142) การประดิษฐานพระ
ธาตุในเมืองจันทบุรี เมืองลาหนองคาย และการสถาปนาพระอรรังคะธาตุนบนภูเก้าพรา
มีความชอบธรรมยิ่ง เพราะกระทำโดย**พระอรหันต์ที่สืบสายมาจากสำนักพระ
มหากัสสปะ** ผู้อัญเชิญพระอรรังคะธาตุประดิษฐานบนภูเก้าพรา

ลั่นสมัยพระยาสุเมตตธรรม เมืองมรุกขนครได้ย้ายกลับไปตั้งที่เมืองศรี
โคตรบองในบริเวณพระบาทเวินปลา กลายเป็นเมืองน้อยขึ้นกับเมืองใหญ่

พ.ศ. 382 พระยาอภัยภูธรฐคามณีสรรสร้างโลหะปราสาทในเมืองลังกาวิปี

พ.ศ. 500 มหาพุทธโฆษาจารย์ไปสู่เมืองลังกา ได้จำลองอรรังคะธาตุนิทาน
มาไว้ในเมืองอินทปัฐนคร

ด้วยเหตุนี้ เหตุการณ์ใน พ.ศ. 200 จึงเป็นเรื่องราวของเมืองจันทบุรี ที่
แสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา มีการประดิษฐานพระบรม
ธาตุในเมืองจันทบุรีและเมืองลาหนองคาย พร้อมทั้งมีการสถาปนาพระอรรังคะธาตุ

8) หลังการสถาปนาพระอรรังคะธาตุ ระบุ พ.ศ. ไม่ได้

เนื้อหาในช่วงนี้ เป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นภายหลังเมืองจันทบุรี
ประกอบด้วยเรื่องการกลับชาติมาเกิดของพระศรีอารียเมตไตรย คือ พระยาติ
โคตรบอง ตั้งแต่พระชาติที่เป็นพระยาไชยจักรครองเมืองศรีสัตตนาคน ถึงไปจุติเป็น
เทวบุตรสุริยวงศาไชยจักรเทพบุตรอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ในดาวดึงส์ เพื่อรอลงมา
ตรัสรู้เป็นพระศรีอารียเมตไตรยต่อไป การเล่าเรื่องนี้ ดำเนินได้เล่าเรื่องควบคู่ไป
กับการกลับชาติมาเกิดของพระพุทธบิดา คือ พระยาสิอมณเมืองสาเกตนคร
ตั้งแต่พระชาติพระยาทุกคตะไหล่น้ำเมืองศรีสัตตนาคน จนจุติไปเกิดในชั้นดุสิตเพื่อ
รอการลงมาเกิดเป็นพุทธบิดาในสมัยพระศรีอารียเมตไตรย

ด้วยเหตุนี้ เนื้อหาในช่วงท้ายตำนาน จึงเป็นเรื่องราวของพระยาติโคตรบองที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระศรีอาริยมุตไตรยในอนาคต

9) การบูรณปฏิสังขรณ์อุรังคราตุ และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาบนแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ของพระยาโพธิสาลราชเจ้า (ครองราชย์ พ.ศ. 2063-2090) กับพระยาไชยเชษฐาธิราชเจ้า (ครองราชย์ พ.ศ. 2091 - 2114) อันเป็นการบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์

4. ลักษณะของนาคในอุรังคราตุ

ถิ่นที่อยู่ของนาคในตำนานอุรังคราตุ มีทั้งในหนองน้ำ เช่น พุทโธธปาปนาคที่อาศัยอยู่ในหนองบัวบาน เป็นต้น อาศัยอยู่ในแม่น้ำ เช่น สุวรรณนาคอาศัยอยู่ในแม่น้ำปู้เวียน เป็นต้น ไถ้ภูเขา เช่น ศรีสัตตนาคอยู่ดอยนันทกักริ เป็นต้น ที่อยู่อาศัยเหล่านี้สอดคล้องกับเรื่องราวนาคในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทอันระบุว่านาคสามารถอยู่ได้ในสระน้ำ เช่น จัมเปยยนาคราช (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/3/33) เป็นต้น อยู่ได้ในแม่น้ำ เช่น แม่น้ำคงคาเป็นที่อาศัยอยู่ของมณีกัณฑนาคราช และพญาคังเคยยนาคราช (ขุ.ชา.(ไทย) 27/143-194/618-672. ขุ.ชา.อ. (ไทย) 3/7/670) เป็นต้น อยู่ได้ในมหาสมุทร เช่น นาคย้อมถึงความเจริญเติบโตทางกายในมหาสมุทรสาคร (ส.ม.(ไทย) 19/151/81) อยู่ในป่าไม้และต้นไม้ เช่น มุจลินท์นาคราชที่อาศัยอยู่ใกล้ต้นจิก (ขุ.สุ. (ไทย) /25/11/189) เป็นต้น อยู่ในจอมปลวก เมื่อจะมาบำเพ็ญภาวนาในวันอุโบสถศีล (ขุ.ชา.อ.(ไทย) 3/7/195-196, 670) อยู่ในบ่อน้ำอย่างที่ปรากฏในชรูปานชาดก (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 3/6/492-493) และอยู่ในภูเขา เช่น กัมพลอัสตรนาคอยู่เชิงเขาสิเนรุ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 4/3/39) เป็นต้น

นาคเหล่านี้ สามารถแปลงกายเป็นมนุษย์หรือสัตว์อื่นได้ ที่เป็นมนุษย์เช่นเมื่อครั้งที่สุวรรณนามาช่วยบุรีจันอ้วยลัยสร้างเมืองจันทบุรี หรือที่สุวรรณนาค

และปีพพารนาคจำแลงตนเป็นสัตว์เช่นแลนคำ หรือภังคียนาคลูกของพุทโธธ ปาปวนนาคที่จำแลงตนเป็นกระรอกด่อน (กระรอกเผือก) เป็นต้น

สำหรับวิบากกรรมที่ทำให้บุคคลต้องไปเกิดเป็นนาคตามที่ปรากฏในตำนานอุรังคธาตุ คือ การทวงแห่นแผ่นดินและการมีจิตใจที่เต็มไปด้วยความโกรธ ดังว่า “...นาคทั้งหลาย (เป็น) บุคคลผู้มีต่อมฝิบังเกิดขึ้นในหัวใจ กล่าวคือ ความโกรธ” (กรมศิลปากร, 2537, น.53) เมื่อนาคโกรธก็มักจะกระทำการที่รุนแรง เช่น ขุดควักให้แผ่นดินยุบลงเป็นหนองน้ำใหญ่เพื่อทำลายบ้านเมืองนั้นๆ เช่น หนองหานหลวงและหนองหานน้อย (กรมศิลปากร, 2537, น.93) ส่วนในคัมภีร์พระพุทธานุสาเถรวาทระบุว่าคนที่จะไปเกิดเป็นนาคได้เพราะตั้งความปรารถนาเป็นนาค เช่น เมื่อพระบรมโพธิสัตว์เกิดในตระกูลเชษฐาไปตีฝั่งน้ำพร้อมด้วยราชบริษัธ ได้เห็นสมบัติของพระยานาคราชแล้ว เกิดโลภเจตนาปรารถนาสมบัตินั้น จึงทำบุญให้ทานรักษาศีล พอทำกาลกิริยาจึงไปบังเกิดเหนือสิริไสยาสน์ในปราสาทของจัมเปยนาคราชนั้น (จุ.ชา.อ.(ไทย) 3/7/169) เป็นต้น นอกจากนี้หากจิตยังผูกพันกับสถานที่คือแม่น้ำก็ทำให้ไปเกิดเป็นนาคได้เช่นกัน ดังพระยานาคที่ทำน้ำอัมพตติละใกล้กรุงโกสัมพีซึ่งในอดีตเป็นนายท่าเรือถูกฆ่าตายที่แม่น้ำ เขามีจิตผูกพันในสถานที่ เมื่อเสียชีวิตจึงเกิดเป็นพระยานาคที่ทำน้ำนั้น (อง.ติก.อ.(ไทย)1/3/372) หรือเป็นพระสงฆ์ที่ทำผิดพระวินัยแล้วไม่แสดงคืน เมื่อเวลาจะมรณภาพจิตหวนระลึกถึงอกุศลกรรมก็เป็นเหตุให้ไปถือกำเนิดเป็นนาคได้เช่นกัน เช่น กรณีของเอรกปัตตะนาค (จุ.ธ.อ.(ไทย)1/2/323-324) เป็นต้น

ในอุรังคธาตุว่านาคมีอายุกลบหนึ่งและไม่สามารถบรรลุนิพพานได้ ดังว่า “...กรรมวิบากอันสุทธานทั้งหลายได้เกิดมาเป็นนาค มีอายุสิ้นกลบหนึ่ง บมิได้เกิดเป็นอินทร์เป็นพรหมเป็นเทวดาและมนุษย์แต่สักครั้ง และมีได้ด้อยทุกข์เป็นอัศจรรย์อันหนึ่ง...” (กรมศิลปากร, 2537, น. 53) กระทั่งเมื่อเหล่านาคนั้นได้ฟังคำเทศนา

ของพระพุทธเจ้าจึงทำให้นาคหลุดพ้นจากความโกรธแต่ก็ยังบรรลุธรรมไม่ได้ จึงกลายเป็นผู้ช่วยทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแทน ดังเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานสุวรรณนาคกับพุทโธธปาปนาคที่ภูฏเวียน เมืองนาคปุเวียน เมืองพงเมืองพาน (เมืองสุวรรณภูมิ) เพราะทรงเห็นว่า “...นาคตัวนี้ (สุวรรณนาค) เป็นนาคเทวดาที่มีฤทธิ์มาก พร้อมทั้งนาคตัวที่เป็นหลาน (พุทโธธปาปนาค) เทียบย่อมประกอบไปด้วยความโกรธ จักกระทำอันตรายแก่พระพุทธศาสนาบ้านเมืองในภายหน้า พระพุทธองค์ทรงเห็นเหตุจึงเสด็จเวียนกลับคืนมาทรงสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ เพื่อให้รักษาพระพุทธศาสนาบ้านเมือง...” (กรมศิลปากร, 2537, น. 52)

5. นาคทั้งหลายอยู่ในสุวรรณภูมิ

เดิมนาคทั้งหลายอาศัยอยู่ในหนองแสมาตั้งแต่สมัยปฐมกัลป์ (กรมศิลปากร, 2537, น. 90) คือ เกิดโลกใบนี้ขึ้น ภายหลังพินทโยนกวติที่เป็นใหญ่อยู่ทางหัวหนองแสทะเลาะกับธนะมูลนาคและชีวานาคผู้หลานที่เป็นใหญ่อยู่ท้ายหนองแส ทำให้สัตว์ทั้งหลายในหนองแสตายกันมาก พระอินทร์จึงให้วิสุกรรมเทวบุตรลงมาขับไล่นาคทั้ง 2 ออกจากหนองแส ฝ่ายธนะมูลนาคกับชีวานาคได้ขุดควักดินออกจากหนองแสไปเป็นแม่น้ำอรังคนทีหรือแม่น้ำอู โดยทั้ง 2 ไปอาศัยอยู่ใต้ดอยกัปปนคิริ (ภูกำพร้าว) ก่อน จากนั้นธนะมูลนาคจึงขุดควักดินต่อไปถึงเมืองกรุงทนคร เรียกแม่น้ำมูลนที ส่วนชีวานาคขุดควักต่อไปออกจากแม่น้ำมูลนที เป็นแม่น้ำอ้อมเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย ไปถึงเมืองกรุงทนครเช่นกันเรียกแม่น้ำชีวานนที ธนมูลนาคยังได้ขุดควักออกจากน้ำโขงเข้าไปในแผ่นดินเป็นหนองเรียกน้ำของหลง และชีวานาคได้ขุดควักแต่แม่น้ำมูลนทีเข้าไปในแผ่นดินเป็น

หนองเรียกน้ำชีหลง ฝ่ายพินทโยนกวดินาคชุตควักดินเป็นแม่น้ำฟิงต่อมามีการสร้างเมืองเรียกว่าเมืองโยนกวดินคร

เรื่องราวการทะเลาะกันของนาคทั้ง 2 นี้ ยังปรากฏอยู่ในตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำ (กรมศิลปากร, 2512, น. 151-162) ที่อธิบายไว้ในทำนองเดียวกัน แต่มีรายละเอียดต่างกัน โดยนาคที่อยู่ทางเหนือของหนองกระแสนหลวงที่ในตำนานอุรังคธาตุเรียก **พินทโยนกวดินาค** แต่ในตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำเรียก **พระยาสุตตนาค** ส่วนพระยานาคที่อยู่ทางใต้ของหนองกระแสนหลวงที่ในตำนานอุรังคธาตุเรียก **ธนะมูลนาค** ในตำนานเมืองสุวรรณโคฒคำเรียก **พระยาศรีสัตตนาคราช** ในตำนานสุวรรณโคฒคำอธิบายว่า พระยาศรีสัตตนาค (ธนะมูลนาค) เป็นผู้ที่หาความสตัยไม่ได้ พลอยมากล่าวว่าพระยาสุตตนาค (พินทโยนกวดินาค) เป็นผู้มึสตัยว่าหาสตัยไม่ได้ ดังนั้นบริวารของตนจึงพาแพ้แก่บริวารของพระยาสุตตนาคได้ชุตควักดินออกจากที่อยู่ของตนคือทางใต้ของหนองกระแสนออกไปเป็นแม่น้ำอุชุตต่อไปถึงเมืองโพธิสารหลวง อาศัยในหนองน้ำใกล้แม่น้ำอุทิสตะวันออกเรียกน้ำค้ำอ่างหลง จากน้ำค้ำอ่างหลงถึงเมืองโพธิสารหลวงมีระยะทางคนเดิน 15 คืบ น้ำในน้ำค้ำอ่างหลงก็ไหลออกไปตามทางที่นาคชุตเป็นแม่น้ำน้อยใหญ่มากมาย หนองนั้นก็แห้งขอด ท้องหนองเป็นแผ่นดินราบงามเสมอทางทิศตะวันตกของพื้นที่มีถ้ำกุมภอันเป็นถ้ำที่พระพุทธเจ้าทั้ง 5 จะเสด็จมาประทับเพื่อทรงทำภัตตกิจ ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของถ้ำกุมภเป็นเมืองสุวรรณโคฒคำ

ในตำนานอุรังคธาตุเรียกเมืองที่มีการทะเลาะวิวาทกันมิได้ขาดว่า “นครขนม่น” โดยอิงจากตำนานเรื่องการทะเลาะกันของนาคทั้ง 2 เพราะขนม่นเป็นเหตุดังว่า “...นครขนม่น อยู่เทียรย่อมทะเลาะวิวาทผิดเถียงรบราฆ่าฟันซึ่งกันและกันมิได้ขาด...” (กรมศิลปากร, 2537, น. 117)

การทะเลาะของพินทโยนกวติและธนะมุลนาคกับชีวนาคผู้หลาน ทำให้สัตว์ในน้ำหนองแสตายกันมาก เช่น จิ๋แซ่ เที้ย เต่า เป็นต้น ผียักษ์ผีเปรตจึงพากันมาชุมนุมกันกันอยู่ในที่นั้น ครั้นนั้นนาคทั้งหลาย มีสุวรรณนาค พุทโธธปาปนาค ปัพพารนาค สุกขรณาค และหัตถิสรีสัตตนาค เป็นต้น ก็อยู่ในหนองนั้นไม่ได้ด้วยเหตุว่าน้ำนั้นขุ่น จึงขึ้นมาอาศัยอยู่ตามริมน้ำที่นั้น ผีทั้งหลายเข้าใจว่าเหล่านาคเหล่านั้นหวงแหนและจะมาชิงกินกับมันด้วยจึงกระทำให้เป็นอันตรายแก่นาคด้วยประการต่างๆ ลางตัวก็ตายไปถึงแม่เงือกก็เช่นเดียวกัน นาคและเงือกทั้งหลายจึงพากันหนีออกไปตามแม่น้ำอรัญคทีไปเที่ยวแสวงหาที่อยู่ใหม่ ไปอยู่รวมกันที่แผ่นดินสุวรรณภูมิตามพุทธพยากรณ์ว่า “...เหตุที่เรียกเมืองสุวรรณภูมิ ก็เพราะเป็นที่อยู่แห่งนาคทั้งหลาย มีสุวรรณนาคเป็นประธาน...” (กรมศิลปากร, 2537, น. 33) โดยนาคในตำนานอรัญคตผู้มี 17 ตัว แต่ละตัวกระจายกันอาศัยอยู่ในแผ่นดินสุวรรณภูมิ ดังนี้

1) สุวรรณนาคที่เป็นใหญ่กว่านาคทั้งหลายในสุวรรณภูมิเดิมอาศัยอยู่ในหนองแส เดินทางมาอาศัยอยู่ที่ภูกุเวียน คือ ภูเขาที่ล้อมรอบเมืองสุวรรณภูมิ แม่น้ำที่สุวรรณนาคอาศัยอยู่เรียกว่าแม่น้ำปุเวียน ได้ช่วยบุรีจันอ้วยล้วยสร้างเมืองจันทบุรีที่แคมน้ำเพียงชายหาดหรือหนองคันแทเสื่อน้ำแทนเมืองสุวรรณภูมิที่ล่มสลายไป

2) พุทโธธปาปนาค หลานของสุวรรณนาค จากหนองแสไปอยู่ที่หนองบัวบาน เขตเมืองสุวรรณภูมิ

3) ภัคคียนาค ลูกของพุทโธธปาปนาค สุวรรณนาคได้เอามาเลี้ยงในเมืองสุวรรณภูมิ วันหนึ่งภัคคียนาคเนรมิตเป็นกระรอกต่อนไปเที่ยวยังเมืองหนองหานน้อย พรานของขุนขอมเมืองหนองหานน้อยยิงด้วยหน้าไม้ถึงแก่ความตายจึง

มาบอกขุนขอม ขุนขอมให้แบ่งเนื้อกระรอกต่อนกินกัน เมื่อพุทโธธปาปวนนาครู้
จึงให้บริวารไปพังเมืองหนองหานน้อยลงไปเป็นหนองน้ำ

4) ปัพพารนาค จากหนองแสไปอยู่โพนจิกเวียงจั่ว ภูเขาหลวง รึมน้ำบาง
พาน

5) สุกขรนาคหัตถี จากหนองแสไปอยู่เวินสุขหรือเวินพระเจ้า

6) หัตถิศรีสัตตนาคนหุตหรือสัตตนาคนหุตมีเจ็ดเศียร จากหนองแสไปอยู่ดอยนันท
กังรี ภายหลังอมรฤชกับโยธิฤชได้สร้างเมืองศรีสัตตนาคนบอยนันทกังรี

7) เสฏฐไชยนาค ไปอยู่หนองคันแทเสื่อน้ำ เมืองจันทบุรีของบุรี
จันอ้วยล้วย เจาะปล่องออกมาอยู่หนองหอยไซ แล้วเจาะออกมาแม่น้ำโขง เมื่อ
เข้าฤดูฝนจึงไปอยู่หนองคันธารพ

8) สหสพหลนาค ไปอยู่หนองยางคำ เมืองจันทบุรีของบุรีจันอ้วยล้วย
เจาะปล่องออกมาแม่น้ำโขง ที่ท่าพันพร้าว เมื่อเข้าฤดูฝนจึงไปอยู่หนองคันธารพ

9) สิทธิโศคนาค ไปอยู่ท่านาใต้ เมืองจันทบุรีของบุรีจันอ้วยล้วย

10) มินาคตัวหนึ่งไปอยู่ท่านาเหนือตัวหนึ่ง เมืองจันทบุรีของบุรี
จันอ้วยล้วย

11) สิริวัฒนะนาค ไปอยู่กกคำ เมืองจันทบุรีของบุรีจันอ้วยล้วย

12) อินทจักกะนาค ไปอยู่ปากห้วยมงคล เมืองจันทบุรีของบุรี
จันอ้วยล้วย

13) กายโลหะนาค ไปอยู่ปามหาพุทธรวงศา เมืองจันทบุรีของบุรี
จันอ้วยล้วย

14) เอกจักขุนาค ไปอยู่ปากร่องสะแก เมืองจันทบุรีของบุรีจันอ้วยล้วย

15) สุกันธนาค ไปอยู่ที่หาดทรายกลางแม่น้ำโขง เมืองจันทบุรีของบุรี
จันอ้วยล้วย

16) ธนมูลนาค หรือโทธนาค เชื้อวงศ์พระยาศรีสุทโธทน อยู่แม่น้ำมูล เที้ยวเลาะเลียบบากินปลาตามริมแม่น้ำพุงสาได้พบและฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า เป็นผู้ทำให้เมืองหนองหานหลวงจมเป็นหนองน้ำใหญ่ โดยการจมลงของเมือง หนองหานหลวงนี้เกิดขึ้น 2 ครั้ง ครั้งแรกเป็นเพราะความโกรธแค้นของธนมูลนาค (โทธนาค) ที่พระยามหาสุรอุทกได้ทรงดาบเดินไปบนแม่น้ำมูลนาคที่ ธนมูลนาคมี มิฉฉาที่ชื่อว่าพระองค์ทรงเดินบนหัวตน จึงให้บริวารทำลายเมืองให้สิ้น ครั้งที่ 2 เกิดขึ้นหลังสิ้นสมัยพระยาสุวรรณภิงคาร ผู้คนย้ายไปตั้งถิ่นฐานในเมืองมรุกขนคร อันมีพระยาสุมิตตธรรมปกครอง และเป็นเมืองที่พระพุทธศาสนากำลัง เจริญรุ่งเรือง

17) ชีวายนาค หลานของธนะมูลนาค อาศัยอยู่ในบริเวณเมืองหนองหาน หลวงหนองหานน้อย เมื่อชีวายนาคชุดควักดินออกจากใต้ดอยกับปนครีถึงหลัผี แล้วจึงแยกไปทางเหนือ อ้อมเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย

ในตำนานอธิบายความเป็นเมืองสุวรรณภูมิว่าเป็นที่อยู่ของนาค ทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ในทางกลับกัน หากนาคอยู่อาศัยในบริเวณใด บริเวณนั้นก็ ต้องเป็นเขตแดนของเมืองสุวรรณภูมิเช่นกัน

จากที่อยู่ของนาคทั้งหลาย จึงสามารถจำแนกเป็นเมืองต่างๆ ได้ดังนี้

1) เมืองสุวรรณภูมิ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำโขง มีภูเขาสำคัญ คือ ภูกุเวียน อันเป็น ภูเขาที่ล้อมรอบเมืองสุวรรณภูมิ และภูเขาหลวง มีหนองสำคัญ คือ หนองคันแท เลื่อน้ำ มีหนองกกไถ่ภูเขาหลวง และหนองมงคล เป็นต้น มีโพธิ์จิกเวียงจั่ว ได้ ปากห้วยกู่คำ ไกลภูเขาหลวง ภายในเมืองสุวรรณภูมิมีรอยพระพุทธบาทใกล้ปาก ถ้ำที่สุวรรณาคอาศัย รอยพระพุทธบาทที่โพธิ์บก และรอยพระพุทธบาทที่เวิน พระเจ้า เป็นต้น

เมืองสุวรรณภูมินี้ ได้เกิดขึ้นและล่มสลายไปแล้วกลับเจริญรุ่งเรืองและล่มสลายไปถึง 4 สมัย ดังนี้ 1) สมัยที่เรียกว่าเมืองพงพานของพระพานหรือเมืองนาคนปุเวียน 2) สมัยที่เรียกว่าเมืองสุวรรณภูมิอันมีสุวรรณนาคเป็นใหญ่กว่านาคทั้งหลาย 3) สมัยที่เรียกว่าเมืองจันทบุรีของบุรีจันอ้วยล้วย 4) สมัยที่เรียกว่าเมืองจันทบุรีศรีสัตตนาค (เวียงจันทน์) ที่สร้างสมัยพระยาไชยประเสริฐ

2) เมืองจันทบุรี ภายในเมืองมีหนองคันแทเสื่อน้ำ หนองยางคำ ท่านาใต้ ท่านาเหนือ กกกคำ ปากห้วยมงคล ป่ามหาพุททวงศา ปากร่องสะแก หาดทรายกลางแม่น้ำของ

เมืองจันทบุรีคือเมืองที่เกิดขึ้นแทนเมืองสุวรรณภูมิ เป็นเมืองที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ได้แก่ ธาตุหัวเน่า 29 พระองค์ ประดิษฐานที่ใต้ร่มไม้ป่าแบ่งที่ภูเขาหลวง ธาตุเขี้ยวฝาง ประดิษฐานที่เวียงจัว 3 องค์ และที่หอแพ 4 องค์ และเป็นสถานที่บรรจุพระธาตุพระอรหันต์ ได้แก่ พระธาตุพระอรหันต์ที่พระมหาพุททวงศาได้รวบรวมไว้ ฐานาไว้ที่ป่ามหาพุททวงศา และพระธาตุพระมหาพุททวงศา กับพระธาตุพระมหาสัชชะดี ฐานาไว้ที่วัดสวนอ้วยล้วย โดยเมืองจันทบุรีเป็นที่ประชุมของพระอรหันต์มากถึง 10 รูป ได้แก่ 1) พระมหาพุททวงศา จากเมืองราชคฤห์ 2) พระมหาสัชชะดีจากเมืองราชคฤห์ 3) พระพุทธรักขิต 4) พระธรรมรักขิต 5) พระสังฆรักขิต 6) พระมหารัตนเถระ 7) พระจุลรัตนเถระ 8) พระมหาสุวรรณปราสาทเถระ 9) พระจุลสุวรรณปราสาทเถระ 10) พระสังฆวิชเถระ

ทั้งนี้พระยาจันทบุรีหรือบุรีจันอ้วยล้วยคือพระธรรมราชาพุทธเจ้า

3) เมืองศรีสัตตนาค มีดอยนันทกักริเป็นภูเขาสำคัญของเมือง สร้างขึ้นโดยพระฤๅษี 2 คน ในเวลาเดียวกับการเกิดเมืองจันทบุรี

4) เมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย ทั้ง 2 เมืองเกิดขึ้นและล่มสลายพร้อมกัน

ด้วยเหตุนี้กลุ่มเมืองสุวรรณภูมิในตำนานอรัญคธาต อันเป็นที่อยู่ของนาค จึงประกอบด้วยเมืองสุวรรณภูมิ (เมืองจันทบุรี) เมืองศรีสัตตนาค เมืองหนองหานหลวง และหนองหานน้อย

6. ไม่มีนาคอยู่ที่พระธาตุพนม

พระธาตุพนมตั้งอยู่บนดอยกับปณครีหรือภูกำพร้าวในเมืองศรีโคตรบองหรือศรีโคตโม ทั้งนี้ได้ดอยกับปณครีเคยเป็นที่พักชั่วคราวของธนะมุลนาคกับชีวานาคในสมัยที่ขุดควักดินออกจากหนองแสจนเกิดเป็นแม่น้ำอรัญคนทีหรือแม่น้ำอุจากนั้นธนะมุลนาคก็ขุดควักดินออกจากใต้ดอยกับปณครีไปเป็นแม่น้ำมูล ส่วนชีวานาคได้ขุดควักดินต่อไปเป็นแม่น้ำชี และนาคทั้งหลายที่ขุดควักแผ่นดินออกมาจากหนองแสต่างก็ล้วนพากันไปอยู่กับสุวรรณนาคที่สุวรรณภูมิด้วยกันทั้งสิ้น จึงไม่ปรากฏว่ามีนาคอยู่ที่พระธาตุพนม หรือในเขตเมืองศรีโคตรบองเลย

อย่างไรก็ตาม เมืองศรีโคตรบองนี้ ก็เป็นกลุ่มเมืองหลักเมืองหนึ่งบนแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง มีความสำคัญ คือ

1) เป็นสถานที่ซึ่งพระพุทธเจ้าในภัทรกัป มีประเพณีที่สืบต่อมาว่า จะทรงบิณฑบาตในเมืองศรีโคตรบอง ทรงฉันข้าวบิณฑบาตของพระยาติโคตรบุรที่ภูกำพร้าว ก่อนไปประทับรอยพระบาทที่เมืองหนองหานหลวง

2) เป็นเมืองที่พระยาติโคตรบุรได้ตั้งจิตปรารถนาเป็นพระพุทธเจ้าองค์หนึ่ง คือพระศรีอาริยมฤตไตรย

3) เป็นที่ประทับรอยพระพุทธรูปที่มีความสัมพันธ์กับพระยาปลา คือรอยพระบาทที่เวินปลา ไม่มีรอยพระบาทในเมืองศรีโคตรบองที่เกี่ยวข้องกับนาค

อย่างที่พบในกลุ่มเมืองสุวรรณภูมิ เพราะเมืองศรีโคตรบองไม่ได้เป็นที่อยู่อาศัยของนาคนั่นเอง

4) ภูกำพร้าวเป็นสถานที่ฉนเพลและประดิษฐานพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าในภัทรกัป ได้แก่ พระธาตุพนม

5) เป็นสถานที่ประดิษฐานพระธาตุอิงฮัง ในบริเวณที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับอิงต้นรังต้นหนึ่งใต้ปากเขเล็กน้อย ทอดพระเนตรเมืองศรีโคตรบองก่อนจะเสด็จเข้าไปบิณฑบาตในพระนครนั้น

ด้วยเหตุนี้ในกลุ่มเมืองศรีโคตรบองจึงไม่มีนาอยู่อาศัย มีพระธาตุสำคัญ 2 องค์ คือ พระธาตุพนมทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และพระธาตุอิงฮังทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และมีรอยพระพุทธบาทสำคัญ 1 องค์ คือ พระบาทเวินปลา ด้วยเหตุนี้อาณาเขตของเมืองศรีโคตรบองจึงกินบริเวณทั้งฝั่งซ้ายและฝั่งขวาของแม่น้ำโขง แต่ไม่ได้เป็นที่อยู่ของนาคที่ขุดควักแผ่นดินออกมาจากหนองแสแต่อย่างใด

7. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

ตำนานอุรังคธาตุ คือ เรื่องเล่าพระพุทธศาสนาบนแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง โครงสร้างเนื้อหาแบ่งเป็น 9 ส่วน เรียงตามลำดับเวลา เริ่มตั้งแต่สมัยเกิดโลก ภัทรกัปไปจนกระทั่งถึงสมัยพระยาไชยเชษฐาธิราชเจ้ากษัตริย์ล้านช้างที่ครองราชย์ พ.ศ. 2091 – 2114 ดำเนินเรื่องตามความคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในสมัยภัทรกัปและพระพุทธเจ้าในอนาคต ผ่านเหตุการณ์การเจริญรุ่งเรืองและเสื่อมโทรมลงของพระพุทธศาสนาและบ้านเมืองบนแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ได้แก่ เมืองสุวรรณภูมิ เมืองศรีโคตรบอง และเมืองหนองหานหลวง เมืองหนองหานน้อย เป็นต้น ทั้งนี้สามารถแบ่งกลุ่มเมืองตามตำนานอุรังคธาตุได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มเมืองสุวรรณภูมิอันเป็นที่อยู่ของนาค

ได้แก่ เมืองสุวรรณภูมิ (เมืองจันทบุรี) เมืองศรีสัตตนาคนานนท์ เมืองหนองหานหลวง และหนองหานน้อย และกลุ่มเมืองศรีโคตรบองที่ไม่มีนาคอยู่อาศัย แต่เป็นเมืองที่ประดิษฐานพระธาตุพระพุทธรูปเจ้าทั้ง 5 พระองค์

เมืองสุวรรณภูมิอันเป็นที่อยู่ของนาคทั้งหลายซึ่งอพยพออกจากหนองแสนั้น มีสุวรรณนาคเป็นใหญ่อาศัยอยู่ที่เชิงเขาภูกุเรียน พุทโธธปาปนาคนาคผู้เป็นหลานของสุวรรณนาคอยู่หนองบัวบาน กังคียนาคลูกของพุทโธธปาปนาคนาคอยู่เมืองสุวรรณภูมิกับสุวรรณนาคไปตายที่เมืองหนองหานน้อย ปัพพารนาคอยู่โพ้นจิกเวียงจันทูเขาหลวงริมน้ำบางพวน สุขขรนาคนาคหัดถืออยู่เวินสุขหรือเวินพระเจ้า หัตถิศรีสัตตนาคนาคหรือสัตตนาคนาคมีเจ็ดเศียรอยู่ดอยนันทกักริ เสฏฐไชยนาคอยู่หนองคันแทเสื่อน้ำ สหัสสพลนาคอยู่หนองยางคำ สิทธิโภคนาคอยู่ท่านาได้นาคอยู่ท่านาเหนือตัวหนึ่ง สิริวิฒนะนาคอยู่กกคำ อินทจักกะนาคอยู่ปากห้วยมงคล กายโลหะนาคอยู่ป่ามหาพุทธรังศา เอกจักขุนนาคอยู่ปากร่องสะแก สุกันธนาคนาคอยู่ที่หาดทรายกลางแม่น้ำโขง ธนมูลนาคหรือโทธนาคเชื้อวงศ์พระยาศรีสุทโธทนีอยู่แม่น้ำมูล ในเขตเมืองหนองหานหลวง และชีวานนาคอยู่เขตเมืองหนองหานหลวงเมืองหนองหานน้อย โดยที่อยู่ของนาคนี้สัมพันธ์กับการเสด็จไปประทับรอยพระพุทธรูปบาทของพระโคตมะเพื่อให้นาครักษา ภายหลังในสมัยเมืองจันทบุรี มีการประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ได้แก่ ธาตุหัวเน่า 29 พระองค์ที่ได้รับไม้ป่าแบ่งที่ภูเขาหลวง ธาตุเขี้ยวผางที่เวียงจันทู 3 องค์ และที่หอแพ 4 องค์ พร้อมทั้งมีการประดิษฐานพระธาตุพระอรหันต์ และบุรีจันอัยล้วยผู้สร้างเมืองจันทบุรี คือ พระธรรมราชาอนาคตพุทธรูปเจ้า หรือพระยาปเสนทิโกศลในอดีตชาติ

สำหรับเมืองศรีโคตรบองเป็นเมืองที่พระยาติโคตรบุรได้ตั้งจิตอธิฐานขอเป็นพระพุทธรูปเจ้าตนหนึ่ง คือ พระศรีอาริย์เมตไตรย มีพระธาตุสำคัญ 2 องค์

คือ พระธาตุพนมทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และพระธาตุอิงฮังทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง และมีพระบาทสำคัญ 1 องค์ คือ พระบาทเวินปลา และไม่ใช่ที่อยู่อาศัยของนาค ทั้ง 2 กลุ่มเมืองมีความสัมพันธ์ทางด้านการเมืองการปกครองผ่านการจตุและอุบัติของกษัตริย์ในแต่ละเมือง

นาคเป็นคติความเชื่อของชาวลาว การเดินทางของนาคจากหนองแสสู่แผ่นดินลุ่มแม่น้ำโขงในตำนานอุรังคธาตุจึงเป็นการบันทึกประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวลาวในอดีตว่า กลุ่มชาวลาวได้เดินทางออกมาจากหนองแส หรือเมืองแถน ไปตามแม่น้ำอุรังคนทีหรือแม่น้ำอุ ไปลงที่แม่น้ำโขงหน้าถ้ำดิงเมืองหลวงพระบาง (เมืองศรีสัตตนาค) ก่อตั้งบ้านเมืองที่เมืองหลวงพระบางหรือเมืองเชียงคดเชียงทอง เมืองนี้มีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าเมืองศรีสัตตนาค เพราะเรียกตามชื่อนาคที่อาศัยอยู่บนแผ่นดิน จากเมืองหลวงพระบาง ผู้คนได้เคลื่อนย้ายไปตามแม่น้ำริมภายในแผ่นดินหรือตามน้ำโขงสู่เมืองเวียงจันทน์บนแผ่นดินสุวรรณภูมิ ในประวัติศาสตร์ลาว การขยายเมืองจากหลวงพระบางสู่เมืองเวียงจันทน์ของชาวลาวปรากฏอย่างชัดในพุทธศตวรรษที่ 19 สมัยพระเจ้าฟ้างุ้ม ในตำนานอุรังคธาตุว่านาคส่วนใหญ่เมื่ออพยพถึงเมืองสุวรรณภูมิก็ปักหลักอยู่อาศัยบนแผ่นดินอันอุดมสมบูรณ์นี้ มีเพียงธนะมุลนาคกับชีวานาคที่เดินทางต่อไป ข้ามแม่น้ำโขงถึงเมืองนครพนมเพื่อหยุดพักไต่ดอยกำพร้าว ก่อนเดินทางต่อไปตามแม่น้ำมูล และแม่น้ำชี สู่เมืองหนองหานหลวง (สกลนคร) และเมืองหนองหานน้อย (อุดรธานี) โดยแม่น้ำทั้งสองได้ไหลไปรวมกันที่เมืองอุบลราชธานี การเดินทางของนาคทั้ง 2 มีนัยว่ากลุ่มชาวลาวส่วนหนึ่งได้อพยพเข้าสู่แผ่นดินด้านในสู่บริเวณแอ่งสกลนคร ซึ่งคงเป็นเหตุการณ์หลังพุทธศตวรรษที่ 19

อย่างไรก็ตาม จากการศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของผู้คนในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง พบว่าก่อนที่จะกลุ่มชาวลาวจะเคลื่อนย้ายอพยพเข้ามาพร้อมคติความเชื่อเรื่องนาคนั้น กลุ่มคนที่อยู่ทางตอนเหนือแถบศรีเชียงใหม่ โพนพิสัย เวียงจันทน์ เป็นกลุ่มคนที่มีความสัมพันธ์กับกลุ่มคนทางเวียดนามฝั่งตะวันออก จีนทางตอนใต้ และกลุ่มคนที่มาจากลำน้ำจื๋ม ส่วนกลุ่มคนที่อยู่ทางนครพนมเป็นกลุ่มคนที่มาจากฝั่งอีสานและกลุ่มคนที่มาจากเมืองเว้ ฮานอย และดานังที่เรียกว่าจาม ซึ่งเข้ามาตามลำน้ำเซบั้งไฟมาออกที่แม่น้ำโขงฝั่งตรงข้ามกับพระธาตุพนม และเดินทางลัดเข้าสู่ลำน้ำคำที่มีต้นแม่น้ำไหลมาจากหนองหาน สกลนคร มาตั้งบ้านสร้างเมืองที่สกลนคร คนทั้งสองกลุ่มเป็นคนละพวกกัน กล่าวคือ ผู้คนในเมืองเวียงจันทน์เป็นคนญวนและคนไท ส่วนกลุ่มคนในเมืองนครพนมถึงสกลนครเป็นคนเขมรและจาม ต่อมาราวพุทธศตวรรษที่ 11-12 จึงมีการรวมกันของผู้คนในเมืองทั้งสอง เกิดเป็นรัฐศรีโคตรบูร ที่มีเมืองสำคัญคือเมืองเวียงจันทน์และสกลนคร (สมชาติ มณีโชติ, 2554, หน้า 70-72)

ส่วนเส้นทางการเสด็จเลียบโลกของพระพุทธเจ้าโคตมะในตำนานอุรังคธาตุเป็นเส้นทางที่ระบุตำแหน่งของเมืองต่างๆ ที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาแต่โบราณกาล ได้แก่ เมืองศรีโคตรบอง เมืองหนองหานหลวง เมืองศรีสัตตนาคน และเมืองสุวรรณภูมิ ทั้งสี่เมืองเป็นเมืองใหญ่เมืองสำคัญบนแผ่นดินที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง และเป็นที่ยอมรับของกลุ่มชาวลาวที่อพยพเข้ามาอยู่ในภายหลังเป็นอย่างดี

ผูกำพราในเขตเมืองศรีโคตรบองเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุพนม ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตอำเภอดุสิต จังหวัดนครพนม อนึ่งรูปแบบพระธาตุพนมในปัจจุบันที่ผ่านการบูรณะมาหลายยุคสมัยนั้น ได้ดัดแปลงจากปราสาทเขมรในอดีต โดยส่วนล่างยังคงปรากฏตามรูปแบบการก่อสร้างปราสาทเขมร แต่ส่วน

ยอดได้ถูกดัดแปลงให้เป็นยอดบัวเหลี่ยมแบบลาวโดยพระครูโพนสะเม็กเมื่อ พ.ศ. 2233-2236 (สมชาติ มณีโชติ, 2554, หน้า 77) นอกจากนี้สัญลักษณ์ของ พระพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในเมืองศรีโคตรบองอีกอย่างหนึ่งคือรอยพระพุทธบาทเวินปลา เป็นที่รู้จักกันดีของกลุ่มชาวลาวและชาวอีสาน ปัจจุบันอยู่ในแม่น้ำโขงห่างจากฝั่งประมาณ 100 เมตร ในเขตอำเภอท่าอุเทน จังหวัด นครพนม รอยพระพุทธบาทนี้จะปรากฏให้เห็นในช่วงเดือนเมษายนที่น้ำใน แม่น้ำโขงแห้ง โดยจะปรากฏชัดในช่วงสงกรานต์อันจะมีประเพณีนมัสการบูชา รอยพระพุทธบาทเวินปลา ทั้งบนตลิ่งเฝืองกับรอยพระพุทธบาทเล็กน้อยยัง ปรากฏฐานเจดีย์บนเนินดินดอนพระบาท

อย่างไรก็ตาม เมืองศรีโคตรบุงที่เป็นที่รับรู้ของกลุ่มชาวลาวหลังพุทธ ศตวรรษที่ 19 น่าจะเป็นคนละเมืองกับรัฐศรีโคตรบุงในพุทธศตวรรษที่ 11-12 ที่มีเมืองสำคัญคือเมืองเวียงจันทน์และสกลนคร

เมืองหนองหานหลวงเป็นที่ประดิษฐานพระธาตุเชิงชุมที่ในปัจจุบันมี รูปแบบเจดีย์ทรงบัวเหลี่ยมอิทธิพลศิลปะลาว ที่ฐานองค์พระธาตุมีซุ้มประตูทั้ง สี่ด้าน โดยด้านทิศเหนือทิศใต้และทิศตะวันตกเป็นซุ้มประตูลวดลายแบบซุ้มขอม ข้างในองค์พระธาตุก่อด้วยศิลาแลงและหินทรายแดง กรอบประตูทางเข้าด้าน ทิศตะวันออกด้านขวามือมีจารึกอักษรขอมโบราณ กำหนดอายุราวพุทธ ศตวรรษที่ 16 ปัจจุบันพระธาตุเชิงชุมตั้งอยู่ริมหนองหาน อำเภอเมือง จังหวัด สกลนคร ชาวลาวและชาวอีสานได้ร่วมกันจัดงานนมัสการพระธาตุเป็นประจำ ทุกปี ตั้งแต่วันขึ้น 11 ค่ำ ถึง 15 ค่ำ เดือนยี่ ทั้งในเมืองหนองหานยังปรากฏ รอยพระพุทธบาทพระพุทธรูปเจ้าทั้ง 4 พระองค์ เป็นสัญลักษณ์ของความ เจริญรุ่งเรืองแห่งพระพุทธศาสนาในโบราณกาล

เมืองสุวรรณภูมิเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่ภูกุเวียน หนองบัวบาน และที่โพนบก เมืองศรีสัตตนาคเป็นที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทที่แผ่นหินกลางแม่น้ำด้านซ้ายของตอยนันทกักรี้และบนหงอนของศรีสัตตนาค

เรื่องนาคเป็นเรื่องสำคัญที่ส่งอิทธิพลต่อความคิดความเชื่อของชาวลาวและชาวไทยในวงกว้าง ก่อให้เกิดประเพณีพิธีกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับศาสนา มากมาย จึงควรมีการศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลต่อความเชื่อเรื่องนาคที่มีต่อพระพุทธศาสนา ตลอดจนระบบเศรษฐกิจ การดำรงชีวิตของผู้คนในสังคม การเมืองและการปกครอง เป็นต้น

เอกสารอ้างอิง

- กรมศิลปากร. (2485). *ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 1*. พิมพ์เนื่องในงานศพ นางแฉ พุคักดี. พระนคร: พานิชสุภผล.
- กรมศิลปากร. (2510). *ประชุมตำนานพระธาตุ ภาคที่ 2*. พิมพ์เนื่องในงาน พระราชทานเพลิงศพพันตำรวจโทสลับ เกียรติสุต. พระนคร: พระจันทร์.
- กรมศิลปากร. (2537). *อุรังคธาตุ ตำนานพระธาตุพนม*. พิมพ์เนื่องในการสมมนา ทางวิชาการเรื่องวรรณกรรมสองฝั่งโขง. กรุงเทพฯ: เรือนแก้ว.
- กรมศิลปากร. (2512). *ประชุมพงศาวดารเล่ม 45*. พระนคร: กรมศิลปากร.
- บำเพ็ญ ะวิน (ปวิรรต). (2535). *อนาคตวงศ์ เมตเตยยสุตต์ และเมตเตยยวงศ์* *สำนวนล้านนา*. เชียงใหม่: มหาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: มหาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. กรุงเทพฯ: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์.
- สมชาติ มณีโชติ. (2554). *พระธาตุพนม: ศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ในมิติด้าน* *สัญลักษณ์ทางสังคมวัฒนธรรม*. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม).
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2560). การวิเคราะห์อัครคณูสูตร. *ดำรงวิชาการ*, 16(2), 141-168.